

A Váci Székeskáptalan levéltára úgynevezett vegyes iratainak rendezése

A Váci Székeskáptalan magánlevéltára iratanyagának cca. 63 iratfolyómétere darabszintű segédlet dolgában nem túl jól ellátottnak számít. Ennek oka nem csupán a szükséges segédletek el nem készítése, vagy eseti elkészítése, de a már meglévők pusztulása is. Az iratanyag középszintű feltárása megtörtént, annak sajátos felépítésére jó rálátás nyílik, amelyről – egy rövid, de mellőzhetetlen történeti kitekintés után majd fontosnak tartom néhány mondatban megemlékezni, mielőtt a címben megjelölt iratsorozat ismertetésére, korabeli és modern kori rendezése problémáinak tárgyalására rátérnék. A levéltári anyag digitális rendezésének, tehát modern elvárások szerinti átláthatóvá és kutathatóvá tételének alapvető követelménye rendszert találni egy olyan irattömegben, amelynek 250 éves történetében nem érvényesült egyetlen, következetesen végig vitt rendezési elv vagy szándék. A Váci Káptalan magánlevéltárának esetében korszakokra jellemző rendezési elvek és adott időszakokon belül nagyjából következetesen művelt rendezési szándékok egymáson való történeti rétegződéséről lehet beszélni, amelyek között belső összefüggés első pillantásra nem fedezhető fel. A fent titulált Vegyes iratok darabszintű feltárása adhat kulcsot a kezünkbe a teljes levéltár rendszerének lehetséges kialakításához, de ne vágjunk a dolgok elébe.

I. Lipót király Dvornikovich Mihály püspök kérésére 1700. június 25-én kelt oklevelével állítja vissza a Váci Káptalant. A Káptalant ezen első időszakában előbb három, később öt kanonok alkotja, amely tény azért fontos megemlíteni, mivel azután, hogy egyrészt Würth Ferenc és Lauchas Ferenc kanonokok 1762-ben egy-egy új stallum létrehozására tesznek alapítványt, nem sokra rá pedig Migazzi Kristóf püspök 6 *de mensa episcopali* stallum felállítását rendeli el, az előbb említett öt első stallum kanonokjai mindig megőrizni igyekeztek különállóságukat, és ez nem csak elnevezésükben (*Capitulum Quinque Dignitatum*, illetve *Capitulum Veteris Foundationis*) jelenik meg, de ezen elkülönülésük működésükben és ebből fakadó iratképzésükben is megmutatkozik.

Egy évre rá, hogy a király visszaállítja a Káptalant mint egyházi testületet, megteremti működésének anyagi alapját is, amennyiben helyreállítja tizedszedési jogát 12 helységben, amelyek egy részében – középkorból eredő

jogán – a Káptalan földbirtokos is. Ezzel kezdődik meg a Káptalannak mint földesúrnak a működése, de a voltaképpeni Káptalani Uradalom megszervezéséhez még tíz év kell. A püspöki és káptalani uradalom viszonyának ismertetése még címszavakban is messzire vezetne, csupán annyit tartok fontosnak itt megemlíteni, hogy az 1742-es *transactio Althania*ig a püspöki és káptalani uradalmak kapcsolata csak részben rendezett, az említett megállapodás konkrétabb kitételei hoznak némi megnyugvást. Ez évtől osztatik fel egyebek mellett Vác városa $7/8 - 1/8$ arányban a püspökség és káptalan közt, és jön létre **egy** földrajzi egységen belül két önálló önkormányzattal bíró, egymástól jogilag független, de egymáshoz természetszerűleg ezer szállal kötődő közigazgatási egység. A Káptalani Uradalom kormányzását a Capitulum QQDD intézte a körükből megválasztott dékán személyén keresztül, az általuk alkalmazott világi tisztviselők (ügyész, jegyző, tiszttartók, kasznárok, ispánok és mások) közreműködésével. A Káptalanvác irányítását végző bíró, magisztrátus és jegyző szintén az uradalom vezetésén keresztül tartotta a kapcsolatot földesurával. Eddig tehát a történeti kitekintés.

Az az iratanyag, amelyet Vegyes iratoknak nevezünk, képezi a voltaképpeni káptalani magánlevéltárat 1700-tól kezdődően 1824-ig. Ehhez kapcsolódnak nagyon szorosan az adott időszak káptalani üléseinek protocollum kötetei, illetve megtalálhatóak más (pénzügyi, úriszéki stb.) protocollum kötetek. Ezen időszak lezárultával a püspöki levéltárban is bevezetett tárgyi sorozati rendszert kezdték el alkalmazni, előbbihez képest kevesebb sikerrel, mivel a Káptalan nem termelt olyan mennyiségű iratanyagot, amely ezt a rendszert jól megtölthette volna. A káptalani birtokokon keletkezett gazdasági iratokat (pl. dézsmajegyzékek, tiszttartói számadások) és alapítványi iratokat innentől kezdve külön kezelték, de soha nem hoztak létre külön gazdasági levéltárat. Külön kezelték továbbá a kanonokok hagyatéki iratait, bár itt meg kell jegyezni, hogy három püspökét is ide sorolták. Az 1890-es évektől kezdve bevezették a püspöki hivatalban is használatos sorszámos iktatást, de ugyanezen időszakból rendelkezésre áll igen sok doboznyi iktatlan szálas irat is – mindenfajta segédlet nélkül. Az iktatott iratoknak eredetileg készültek iktató- és mutatókönyvei, mára azonban csak a XX. század első feléről 12 évfolyamnyi iktató és 2 évfolyamnyi mutatókönyv maradt fenn. Nagyon fontos megjegyezni, hogy sohasem történt belső kísérlet arra, hogy a Káptalani Levéltár anyagát valamilyen egységes szempontrendszer szerint rendezzék és jelzetezzék.

Ebbe az iratgyűjteménybe illeszkedik a kései utókor által Vegyes iratoknak elnevezett iratanyag. Voltaképpen két sorozatról van szó, amelyek közül a kisebbik a teljes káptalan – jellemzően nem szorosan vett gazdasági – ügyeit tartalmazza elenchesének felirata szerint 1783 és 1820 közötti időkorre vonatkozóan, ennek darabszintű feldolgozása még nem történt meg, következésképp jelen előadásomban ennek a sorozatnak nem szentelek fi-

gyelmet. Annak kérdése még tisztázásra vár, hogy a tárgyi csoportosítású sorozat vajon nem ennek az iratanyagnak szerves folytatása-e. A másik, lényegesen nagyobb sorozat, évkörét tekintve az 1700 és 1824 között keletkezett egyházkormányzati és gazdasági iratokat foglalja magában, de ezt az időkört lényegesen tágítják középkori oklevelek barokk kori másolatai, illetve a 19. század derekáról származó, utóbb elhelyezett iratok. A középkori oklevélmásolatoknak a Káptalan újkori birtokvisszaszerzési ügyleteinél volt fontos szerepe. Ezek a kísérletek hol sikerrel jártak, hol sok évtizedes küzdelem ellenére is kudarccal zárultak (pl. a Tolna vármegyei Patlan-pusztá esetében). Fontos megemlíteni, hogy sok olyan másolt iratot, amely az elenchusban eredeti évszáma alapján volt feltüntetve, egy „gondos kéz” valamikor, valamiért kiemelt. A két iratsorozat terjedelme a középszintű feltárás alapján 230 fasciculus, 5131 sorszámozott ügyirat, 17 ifm. Nyelvük nagyrészt latin, az 1810-es évektől kezdődően döntően magyar, illetve nagyon sok a német és viszonylag kevés az egyházi cseh nyelvű. Az iratok jó fizikai állapotban maradtak fenn, a hiány körülbelül 20 fasciculus, ezen túlmenően 100-on felüli ügyirat.

Térjünk rá ezek után a Vegyes iratok korabeli rendezésének problematikájára. Az iratsorozat egyes ügyiratai darabszintű jelzettel vannak ellátva. A jelzet minden ügyirat esetében egy arab szám. Az ügyiratokat nagyjából időrend szerint fasciculusokba rendezték és római számmal látták el. Ennek a rendezésnek azonban volt egy harmadik szintje is: a rendező személy valamely szerinte fontos jellemző alapján kiválasztott egy vezérszót, és ennek nagy kezdőbetűjét rendelte a jelzet elé, ily módon állítva abc-sorrendbe az egyes csomókat. A dolog a valóságban persze pont fordítva játszódott le, a rendező megálmodta a vezérszót, majd megszámozta az iratot a folyamatban lévő római szám szerint. A vezérszó bármi lehetett, az iratban szereplő személy vagy szerv neve, helységnév vagy irattani meghatározás (pl. quietantia) aszerint, hogy a rendező személy mit tartott fontosnak. Ez egyrészt igencsak szubjektív megközelítés, másrészt pedig még következtelen is. Mindezekhez járul az a körülmény, hogy magának a rendezést végzőnek a személye is változott az idők múltával. Az iratsorozat jelzete tehát nagybetű és római számmal jelölt fasciculus, illetve arab számmal jelölt ügyirat. Az egy fasciculuson belüli ügyiratszám 1 és 90 közt ingadozik, ebben sem látható túl sok következetesség (még csak nem is a csomó vastagsága volt mindig a meghatározó).

Az említett jelzetezés azonban nem az iratsorozat eredeti rendezése. Az iratok egy részén legalább háromféle jelzet fedezhető fel, amely állásponthoz szerint az alább időrendiséget követi: létezik egy egyszerű, arab számos sorszámzás, amely talán a legkorábbi magánlevéltári anyag lehetett, amikor az iratok mennyisége még nem indokolt komolyabb tagolást. Midőn erre végül – egyelőre nem megállapított időpontban – igény támadt, a rende-

zést végző személy már a vezérszó kezdőbetűje szerint csoportosította az iratokat és látta el arab számmal. Ezt a rendezési elvet megőrizve valaki ismét egy másik – még kiderítésre váró időpontban – átszámozta az iratokat, többnyire megtartva azokat saját betűjelében, de az ellenkezőjére is akad jó pár példa. A sorrend ilyenén voltára az utal, hogy egyazon toll vonása húzza át a pusztán numerikus jelzetet és rója fel az újat, majd később ugyanez történik meg, amikor az átrendező személy érvényteleníti a második jelzetet is. Az itt részletezett metódus tehát legalább három korai rendezésre utal. A dolgot nagyban bonyolítja az, hogy a három jelzet nem mindig van meg együtt (hanem pl. csak a legkorábbi jelzet látható), továbbá hogy hébe-korba feltűnnek más jelzetek is. Tény, hogy a levéltáros magányos szórakozása lehet ezeket kiemelten megvizsgálni, az eredeti iratsorozatokat megkísérelni helyreállítani, de tény az is, hogy a kutató (tisztelet a kivételnek) ennek talán kevesebb hasznát látja.

Joggal merülhet fel a kérdés, hogy a három fent említett, és eléggé gyakori jelzettípus mely iratokon és mely időponttal bezárólag látható. A választ az adja meg, hogy mely iratokon nem látható: a tizedszedéssel kapcsolatos iratokon (dézsmajegyzékek, dézsmabérlési contraquietantiák, települések attestatumai) következetesen nincsenek ott, amiből számomra az következik, hogy a Vegyes iratok esetében két nagyobb iratanyag egyesítésére került sor. A ma is érvényben lévő jelzet szinte valamennyi fent részletezett iraton ott van, a régi jelzettel ellátottakon úgy, hogy a sorrendben negyedik rendező kéz a harmadik betűjeles jelzetet is áthúzta. Nagyjából 4800 ügyirat darabszintű feldolgozása után azt lehet mondani, hogy a régebbi jelzet 1775 utáni iraton már nem található meg, ez lehet tehát a rendezés lehetséges legkorábbi időpontja. A sorozathoz készült máig egyetlen segédlet az elenchus készítőjének bejegyzése szerint 1789-ben készült el, kézírása alapján magában a kötetben is eddig az évig vezeti be ő az iratokat, az alacsonyabb római számú fasciculusokon is az ő kézírása látszik. A kézírás tulajdonosa Kovacsóczy László, akinek neve a káptalan és uradalma igazgatásában máshol nem kerül elő, de ugyan ilyen nevű Pest-Pilis-Solt vármegyei tiszttviselőt ismerünk ebből az időszakból. A történettudomány feladata megválaszolni a személyével és tevékenységével összefüggő kérdéseket. A levéltáros dolga a megőrzés, a rendezés és a kutathatóvá tétel. A levéltáros fő gondja inkább az volt, hogy mihez kezdje a darab szintű feltárás során előkerült, jelzet nélküli és/vagy elenchusban sem szereplő ügyiratokkal, fasciculusokkal. Mert volt néhány ilyen is. A levéltáros nem tehet mást, mint a meglevő rendszerbe próbálja beilleszteni, persze mindennek gondos jegyzékelésével. Ám a levéltáros ekkor kap választ arra, is, hogy kerül egy jellemzően 19. századi csomóba 18 század közepi irat, mintaszerű jelzettel ellátva. Talán akkor találták meg és próbálták a rendszerbe illeszteni.

Mint említettem az iratsorozathoz mindmáig csak az elenchus tartozik, amelyet rendületlenül vezettek ezután is, megjelölve a vezérszót, megcímezve és megszámozva az iratot nagyjából időrendben felvették segédletbe. Amikor a kötet betelt, másodikat kezdtek meg 1824-ig változatlan struktúrával. Minthogy főleg az időrendiség számított, és nem készítettek mutatót legalább a vezérszavakból, az iratbeli témák sokfélesége és látszólagos rendezetlensége alapján nevezte el az utókor ezt a sorozatot vegyes iratoknak, pedig ez az iratsorozat nem vegyes, csupán a mai igények szerint rendezetlen. Az anyag nagyobb részének feldolgozása után lényegében felsorolhatóak azok a témakörök, amelyek köré az iratokat mind egy szálíg el lehet rendezni. A teljesség igény nélkül álljon itt néhány: *decimalia*, *metalia*, *compossessoratus*, *fundationalia*, *Civitas Capitularis*, *militaria*, *testamentaria*, *Sedes Dominalis*, *rationes* stb. A felsorolt témaköröket nem a rendező személy határozza meg, hanem a Káptalan és uradalma működése képezi le, a levéltáros dolga csupán a tények rögzítése. És jóllehet a Káptalan gazdasági működése az idők folyamán – főleg súlypontjában – némileg változott ugyan, és a történelmi környezet úgyszintén, a Káptalani levéltár többi iratanyaga is lényegében ezen témakörök szerint szerveződik, tehát ennek alapján abban az irattömegben, amelyet fentebb eseti elvek és szándékok szerinti történeti rétegződésnek írtam le, valójában nagyon világos rendszert lehet találni és a kutatók rendelkezésére bocsátani. Nagyon fontos hozzátenni, hogy mindezt úgy kell megvalósítani, hogy a történetileg kialakult struktúrához fizikai értelemben ne nyúljunk hozzá. A cél nem az iratok átpakolása (jóvátehetetlen bűn lenne!), hanem a kutatók számára átlátható, megérthető struktúra megteremtése és közreadása.

A Vegyes iratok esetében ennek aktuális állomása a darabszintű mutató: személynév, hely- és intézménynév, tárgymutató, irattani mutató, idegenszám-mutató és a regeszta elkészítése, amelyet remélhetőleg már a közeli jövőben a kutatók rendelkezésére tudunk bocsátani.